

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕСЕТИ

АСПЕКТИ НА ЕЗИКОВАТА СИТУАЦИЯ В ЕТНИЧЕСКИ СМЕСЕНИ БРАКОВЕ ПРИ БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕСЕЛНИЦИ В БЕСАРАБИЯ

Галина Манолова

Етнически смесеният брак винаги е предизвиквал интерес у учените, поради специфичност и многоаспектност на проблемите, които поражда и съдържа. Актуалност на проучванията на етнически смесеното семейство при българските преселници в Бесарабия е необходима, тъй като именно в семейството се формира микроклимата на етническите процеси, които залагат културните традиции и езиковите ситуации на индивида в общността. По този начин семейството има бинарна позиция — да е субект и обект на етническите процеси.

Под определението «етнически смесен брак» приемаме семейство, в което един от съпрузите е от друга етническа общност. Проучванията на проблема в настоящето изложение, отразяват периода от 30-те години на ХХ в. до наши дни. Изследванията са направени в три селища с различна езикова среда — еднородна българска (с. Кайраклия) и смесена българо-гагаузска (Кирсово и Болгарийка) в рамките на две държави Молдова и Украйна. В официалните статистически регистри на преброяването на населението в Молдова и Украйна, където понастоящем живеят българските преселници, до сега отсъства наличието на броя на етнически смесените бракове.

В началото на ХХ в. редица учени отбелязват, че българите не допускат и осъждат «сродняването» с други националности (Скальковский 1848: 139, Афанасьев-Чужбинский 1863: 407, Майков 1869: 707). Изследователите са на мнение, че по народен обичай при българските преселници в Бесарабия, строго се осъждат смесените бракове, като изключение се прави само за вдовците (Казанаклий 1873: 693; Мошков 1901: 35; Титоров 1903: 256; Державин 1914: 44; Дякович 1918: 116; Берг 1918: 110). Маркираните постановки на посочените автори, относно отношението на българските преселници в Бесарабия към етнически смесения брак, показват закономерността на процесите на самозапазване и самозатореност на една общност, която е обкръжена от други

етнически групи (Могиланский 1913: 4). Следва да се има предвид, че българите и гагаузите идват като български преселници в Бесарабия от различни краища на България. Този факт донякъде обяснява отбелязаните от учените процесите на локална ендегамност при сключването на браковете (Маркова 1955: 18, 1968: 150; 1995: 80). Всъщност етническата еднородност е една от причините селото да стане *«пазител»* на традиционните черти на общността (Покшишевский 1969: 3). Въздържање на смесване с други народности е едно от верните средства против асимилирането на една общност (Маркова 1984: 98).

Омъжването за *«свой»* в рамките на своята общност, а също така и селището, т. е. ендегамията, е част от брачните норми на преселниците, което предопределя запазването на националното им самосъзнание (Колева 1969: 69). Този критерий не е случаен, тъй като наред с ролята на пазител на традиционните устои, бракът, чрез въвеждането на нови елементи в живота на общността, води незабелязано до радикални промени. Така именно в брака, например, се осъществяват конкретните процеси на етническа асимиляция (Смирнова 1967: 141, Бромлей 1969: 87, Козлов 1975: 65, Живков 1985: 75, Пенчев 2000: 25).

Съветската и отчасти Румънската власти променят стопанския и културния начин на живота на преселниците, което предопределя промените във възгледите на брачните партньори. През тези години все по-често се създават етнически смесени бракове, които до тогава са били изключения. Това се потвърждава както от изследванията на учените, така и от теренните проучвания в селищата (Бернштейн 1949: 185, Маркова 1968: 98, Демиденко 1970: 40, Наулко 1975: 45; Манолова АЕИМ 583-III, 584-III, 585-III, 586-III). По време на Румънската власт (1918-1940 г. и от 1941-1944 г.), отивайки на гурбет в Румъния през 30-те години на XX в., много млади мъже са оставяли съпругите си и се задомили на чуждото място (Манолова АЕИМ 585-III: 22; 586-III:9).

След Втората световна война, през 50-те години на XX в. Р. Молдова е една от онези републики, в които пристигат специалисти от всички краища на Съветския Съюз (Грек, Червенков 1993: 216 и сл.). Интензивното развитие на икономическите и културните отношения между републиките на бившия СССР през 60-80 години на XX в. е съпроводено и с протичането на сложни етнически процеси, отличаващи се с особена динамика в многонационалните републики. През този период расте интересът на съветските учени към проблематиката, отнасяща се до етнически смесените бракове¹. Учените обръщат внимание най-вече на брачните регистри, които показват покачване на броя на смесените бракове, а в по-малка степен засягат вътрешните отношения в тези семейства².

През 60-те години на XX в. в Молдова (*тогава една от съставните републики на Съветския Съюз*) се наблюдава увеличаване на броя на сме-

сените бракове между българи и руснаци, украинци, молдовци, литовци, казаци и др. М. Губогло наброява в Молдавская ССР (понастоящем Молдова) шест основни типове етнически среди-формирования, които нагледно представят съжителството на етническите общности в републиката (Губогло 1979: 11-24). През този период средният процент на етнически смесените бракове на СССР е 13,7 %, то в Молдова това са 17,8 %, поради което републиката заема 4 място след Латвия, Казахстан и Украйна (Хронологическое собрание законов 1960: 54). Посочените процеси са плод на съвместното съществуване на голям брой етнически общности в рамките на една мултиетническа република, каквато е Молдова. Данните за 1959-1960 г., а и за следващите години, показват, че в Молдова процентът на децата, на които бащите и майките са представители на различни етноси, се покачва с всяка измината година, като това се наблюдава както в градовете, така и в селата.

Като единен език на общуването сред многонационалните групи в Молдова се използва руският език³.

Език и общуване в етнически смесеното семейство

Езикът е сложна система, която като форма на изразяване на мисленето, същевременно играе съществена роля при формиране на етническото съзнание. Самото общуване — процес на взаимовръзки и взаимодействия на обществените субекти, при който се извършва обмен на дейност, информация, опит, е едно от необходимите и всеобщи условия за формиране на обществото и личността...» (Бужева 1983: 447). Като изхождаме от тълкуването, че езикът е важна съставна част на етническото съзнание⁴, следва да се има предвид, че с развитието на етническата общност, се променя и представата за езика като феномен (Нещименко 1994: 86). Политическата ситуация в държавата и ред други фактори обуславят факта, че родният език на общността се използва като средство за общуване само в неформална обстановка, каквато е семейната среда⁵. Ситуацията още повече се усложнява, когато членовете на семейството са от различни етнически групи.

Етнографските материали показват, че езикът на общуване в смесеното семейство се определя от езика, който се използва в общността, в която живее даденото семейство. В такъв случай съвсем естествено е в селото, където живее предимно българско население, езикът на общуване между жителите му да е български, и обратно, ако в селото живеят предимно гагаузи, общуването да е на гагаузки.

В тази мултиетническа ситуация ще се опитаме да разгледаме етнически смесеното семейство в Бесарабия и по-точно избора на език на общуване в семейството, в което единият от съпрузите принадлежи към друга етническа общност.

Проучванията в (Болгарийка, Кирсово, Кайраклия) показват, че само в с. Кайраклия езикът на общуване на членовете в смесеното семейство в по-

вечето случаи е български, докато в другите две села (Болгарийка и Кирсово) предимство има руският език. Образоването на смесени семейства влече след себе си появата в техния бит на множество нови черти, за разлика от традиционните ендогамни бракове. В едни случаи се наблюдава заличаване на езика на единия от съпрузите, а в други — равностойното битуване и на двата езика. Наред с това има случаи, когато в семейството се използва друг, неутрален за всичките членове, език. За да станат по-ясни тези ситуации, се прави условно разграничаване на критерия «език» според езика на общуване в етнически смесеното семейство, като се разглеждат следните модели: езикът на булката, езикът на зетя, езикът на свекървата, езикът на децата. Това ще даде възможност да се разгледат няколко основни аспекта на междуетническо общуване: когато новият член на семейството е представител на общността, в която живее разглежданото семейство и обратно, иноезичният член на семейството е от друга етническа общност. Наред с това даденото разграничаване на езика на общуването ще даде основание да се разгледат ролята на семейните статутни, които заемат членовете на семейството. Примерите са за 60-те години на XX в. до наши дни, което дава основание, предложените модели да бъдат разгледани през призмата на различните политически и културни периоди в Бесарабия.

Език на булката

Реалността показва, че често снахата може да е тази, която променя езика на общуването в цялото семейство. Ситуациите, които демонстрират, когато именно снахата е тази, която променя езика в семейството, представят, че това до голяма степен зависи от социалния статут на невестата. Например, в с. Болгарийка работата на снахата в администрацията, където се говори на официалния руски език, се пренася и в семейството (Манолова АЕИМ № 586-III: 49). Друга е ситуацията в семейство, което живее в гагаузката част на българо-гагаузкото с. Болгарийка (Украйна). Докато общуването в цялото село е на български език, то в дома на семейство Тодорови се говори на гагаузки. През 60-е години на XX в., след идването на булката, която е българка, като език на общуване в къщата и между членовете на семейството се налага българският език. Предишният — гагаузки език се употребява само от свекъра и свекървата, които общуват на този език помежду си, и то само в отсъствие на снахата (Манолова АЕИМ № 586-III: 49). Промяната на езика в семейството се извършва с идването на новия член, който е представител на доминиращия елемент на общността, от която е и даденото семейство. Аналогичен случай се проследява в същото семейство с идването на съпругата на внука. През 90-те години общуването между всички членове на това семейство се извършва на руски език, тъй като булката е рускиня, а и в цялото село през този период предимно се общува на руски език (Манолова АЕИМ № 586-III: 49).

Проследените ситуации показват, как булката наред с другите промени, внася и промени в езика на общуване в цялото семейство. В първия пример, където булката рускиня идва от друга общност, промяната се дължи на по-високото социално положение, което заема снахата. Другият пример показва, че промяната на езика в семейството се дължи на това, че булката е представителка на българската общност, която има предимство пред гагаузката в даденото село, т. е., че езикът вътре в семейството се определя в голяма степен от установения в селото език на общуване.

Интересна езикова ситуация се проследява в семействата на «чуждите булки» (*булки, които не са родом от даденото село — б. а.*), в които езикът на общуването донякъде се определя от самите булки. Обикновено «чуждата булка», независимо дали е българка, или рускиня, ругае и се кара на децата на своя роден език. Трябва да се отбележи и това, че изразявайки се на родния си език, който е чувала в «бащината къща», жената се опитва да го пренесе в дома на децата си. Езикът на снахата се предава по-лесно на децата, тъй като те са намират по-близо до майката, отколкото до бащата. Показателен е примерът с една информаторка от с. Кайраклия, чиято майка е молдовка, а бащата е българин. Въпреки че семейството ѝ живее в българско село, първата дума, която проговаря детето, е на молдовски език — названието на баща «*татику*» (Манолова АЕИМ № 585-III: 32). Промяната на езика в етнически смесеното семейство зависи от това, дали снахата живее заедно със свекъра и свекървата или отделно.

Език на свекървата

В смесените семейства, сред българите и гагаузите, според булките, свекървата до сега носи патриархалните нрави и устои от миналото (Манолова АЕИМ № 585-III: 17). Вариативността на моделите на общуване показва, че има случаи, когато свекървата налага своя език на общуване в етнически смесеното семейство, в което булката е «*друга*». В такъв род ситуации видимо присъства принципът на опозицията (свекърва-снаха) (Узенева 2000: 102). Показателен за това е примерът от с. Кайраклия, където в цялото село, в семейството и в махалата, се говори на български. В българското семейство Узун идва снаха молдовка, която не знае и дума на български (Манолова АЕИМ № 585-III: 39). Свекървата с гордост отбеляза, че е била причина снаха ѝ да научи българския език (Манолова АЕИМ № 585-III: 39). С научаването на езика, на който се общува в дадено семейство, се счита, че булката е влязла в българската общност и вече се възприема като «*своя*».

Приведеният пример видимо показва, че проговарянето на езика на останалите от семейството прави булката своя, дори тя да не принадлежи на тази общност. Незнанието на езика на семейството затруднява процеса на приобщаването на новия член към общността. Подобни ситуации са наблюдават най-вече в селата от смесени общности.

Език на децата

За разлика от възрастните, децата са по-гъвкави в научаването на друг език. В семейството, където децата живеят с родителите на единия съпруг, децата възприемат и езика на бабата и дядото. Проучванията за езика на децата в етнически смесените семейства, бихме отбелязали, че в повечето случаи тук преобладава билингвизма. Например, както е в смесеното семейство на българка и украинец от с. Кайраклия. Децата в семейството, наред с общоприетия в селото български език, употребяван в семейството и в махалата, знаят и използват в общуването си и руския език. Това е вторият език, който те всеки ден чуват от баща си, а и на руски се говори в детската градина и в училището. От работата на терена и от преките наблюдения става ясно, че през летните ваканции внуците, които идват на гости при баба си и дядо си, до края на ваканцията усвояват езика, на който се общува в селището. Немаловажна роля в такива ситуации играят радиото и телевизията, които в Молдова и Украйна са най-вече рускоезични. Това поддържа процеса на билингвизма като нещо обикновено в ежедневиия живот на хората в Бесарабия.

Език на зетя

Също както и снахата, зетят възприема езика на семейството, в което живее. В Бесарабия мъжът, който живее в къщата на жена си, се възприема от останалите мъже с насмешка. В наблюдаваните ситуации се вижда, че обикновено зетят научава езика на новото си семейство. В смесеното семейство от българка и руснак, които живеят сред българско население, първите проговорени от зетя думи на български език са названието на работата и наздравницата при почерпката (Манолова АЕИМ № 586-III: 20). Повечето от информаторите отбелязват, че в повечето случаи зетьовете разбират езика им, но избягват да го говорят. Това донякъде се дължи на факта, че българите и гагаузите познават руския език, което им дава възможност да общуват с новия член на семейството на разбираемия от него език. Има случаи, когато зетят общува на един език с жена си, а на «друг» — с тъща си (Манолова АЕИМ № 586-III: 20). Показателно е, че в случаи, когато етнически смесеното семейство не живее в селото, а в града, то чуждоезичният — било то зет или снаха, научават езика, с цел да разбират какво се говори зад гърба им (Манолова АЕИМ № 585-III: 39).

Представените до тук примери показват по какъв начин при българските преселници в Бесарабия се запазва и обратно — променя се езикът в етнически смесеното семейство. Открояват се няколко тенденции, които видимо показват това, което кара «*другият*» да стане свой.

Анализирайки приведената до тук информация, се налагат следните изводи:

Примерите, в които булката променя езика в семейството, показват, че това се дължи на редица причини-критерии: когато снахата има по-високо

социално положение от свекъра и свекървата; когато снахата е представител на преобладаваща общност в селото; когато снахата живее отделно от свекъра и свекървата.

Примерите за функциите на езика на свекървата показват, че научаването от страната на снахата на езика на свекървата е своего рода крачка към превръщането на «*другия*» в «*свой*» както за семейството, така и за обществото, в което идва да живее.

Ситуациите, които отразяват езика на децата в етнически смесеното семейство, показват, че в семействата, където внуците живеят заедно с баба си и дядо си, езикът на децата се определя от езика на семейството, но и в редица случаи — от езика на общността.

Междуетническото общуване представлява «*интерсубектно*» взаимодействие, в което отделните личности са носители на съзнанието и културата на етническите общности, от които идват (Солдатова 1988: 111). В етнически смесеното семейство езикът на общуване вътре в семейството, в повечето примери, се определя най-вече от езика на общността, в която живеят членовете на семейството. Семейната микросреда допринася езикът да бъде онзи катализатор, който спомага за превръщането на «*чуждия*» член в «*свой*». В полиезиковите общности е възможно да има отклонения от това правило. Такива са случаите, когато въкъщи се говори на един език, в махалата на друг, а в административните органи се използва трети език. Посочените процеси демонстрират до голяма степен редица проблеми, които се оформят в етнически смесеното семейство, а също така дават възможност за тяхното по-нататъшно разрешаване.

ЛИТЕРАТУРА

- АЕИМ:** Архив на Етнографски институт с музей.
- Афанасьев-Чужбинский** 1863: Афанасьев-Чужбинский, П. Поездка в Южную Россию. Очерки Днепра, Ч. 2, 407.
- Берг** 1918: Берг, Л. Бессарабия. Страна — люди — хозяйство. СПб.
- Бернштейн** 1949: Бернштейн, С. Отчет о диалектологической поездке в болгарские села Молдавской ССР и Измаильской области УССР летом 1947 г. Ученые записки институт славяноведения. Т. 1, 385-390.
- Буева** 1983: Буева, Л. Общение — Философский энциклопедический словарь. М. 447-448.
- Бромлей, Кашуба** 1982: Бромлей Ю. Кашуба М. Браќ и семьи у народов Югославии.
- Бромлей** 1969: Бромлей, Ю. Этнос и эндогамия. С.Э. кн. 6, 84-92
- Български тълковен речник 1951.
- Ганцкая, Дебец** 1966: Ганцкая О., Дебец Г. О графическом изображении ре-

зультатов статистического обследования межнациональных браков. Советская этнография., № 3, 68-75.

Государственный Архив Одесской Области (ГАОО)

Грек, Червенков 1993: Грек И. Червенков Н. Българите от Украйна и Молдова минало и настояще.

Губогло 1979: Губогло, М. Типология этнических сред при этносоциологическом изучении языковых процессов (на примере Молдавской ССР). Проблемы типологии в этнографии., 11-24

Губогло 1967.

Губогло 1972.

Живков 1985: Живков Т. Ив. Етносьт: опит за социологическа характеристика. Социологически проблеми., кн. 6.

Демиденко 1970: Демиденко, Л. Культура и быт болгарского населения в СССР.

Державин 1914: Державин, Н. Болгарския колонии в России (Таврическая, Херсонская, Бессарабская губернии). СБНУ., кн. 29.

Дякович 1918: Дякович, Вл. Българска Бесарабия. Историко-етнографски очерк с спомени за генерала Иван Колев С.

Дебец 1966.

Дробижева Сусоколов 1981.

Касперович 1980: Касперович, Г. Миграция населения в города и этнические процессы.

Козлов 1969: Козлов, В. Современные этнические процессы в СССР. С.Э., кн. 2, 60-72.

Колева 1969: Колева, Т. О некоторых вопросах развития обычаев. С.Э., кн. 1, 69-72.

Козленко, Моногарова 1971: Козленко А., Моногарова Л. Статистическое изучения показателей однонациональной и смешанной брачности в Душанбе. СЭ, № 6, 117.

Козанаклий 1874: Козанаклий, А. Твардица. КЕВ., № 19, 1-15 сентября, 692-703.

Куругло 1980.

Майков 1869: Майков, Л. Список населенных мест по св. 1859 г., Херсонская губерния, С-Петербург. Цѣнтральный Статистический Комитет Министерства Внутренних Дель.

Маркова 1955.

Маркова 1968: Маркова, Л. Некоторые тенденции развития культур и быта болгар юго-западного района СССР. Сообщения первого конгресса балканских исследований.

Маркова 1984: Маркова, Л. Болгары Советского Союза: тенденции этнического развития. Расы и народы. Ежегодник. Вып. 14.

Маркова 1995: Маркова, Л. Эволюция этнической традиции болгарского на-

селения Молдовы и Украины. Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины., 72-84.

Мошков 1901: Мошков В. Гагаузы Бендерского уезда. ЭО.

Могилянский 1913.

Наулко 1975: Наулко, В. Развитие межэтнических связей на Украине.

Нестерова 1975: Нестерова, Л. Двужычие и Культура Молдавии (по материалам этносоциологического исследования в Молдавской ССР). СЭ, № 5, 71-76.

Нещименко 1994: Нещименко, Г. Язык и культура в истории этноса. Язык культура этнос.

Пенчев 2001: Пенчев, В. Паралакс в огледалото или за емигрантските общности в чуждоезична среда (чехи словаци в България, българи в Чехия).

Першиц 1967: Першиц, Ю. О методике сопоставления показателей однонациональной и смешанной брачности. СЭ. № 4, 129-136.

Покшишевский 1969: Покшишевский, В. Этнические процессы в городах СССР и некоторые проблемы их изучения. СЭ, кн. 5, 3-15.

Скальковский 1848: Скальковский, А. Болгарские колонии в Бессарабии в Новороссийском крае. Статистический очерк.

Смирнова 1967: Смирнова, Я. Национально-смешанные браки у народов Карачаево-Черкессии. СЭ, № 4, 130-180

Солдатова 1988: Солдатова, Г. Межэтническое общение: Когнитивная структура этнического самосознания. Познание и общение., 111-126.

Соловей 1969: Соловей, Л. К вопросу о национально-смешанных семьях Молдавии. Советская этнография. № 5, 85-88

Статистический бюллетень. Население и демографические процессы в Р. Молдова. 2001.

Сусоколов 1967: Сусоколов, А. Межнациональные браки в СССР.

Терентьева 1969: Терентьева, Л. Определение своей национальной принадлежности подростками в национально-смешанных семьях. СЭ, № 3, 20-30.

Титоров 1903: Титоров, И. Българите в Бесарабия.

Узенева 2001: Узенева, Е. Персонаж «Невеста» в сценарии болгарской свадьбы. Балканские чтения. № 6, Номо balkanikus поведенческие сценарии и культурные роли. Античность, средневековье, новое время. Тезисы и материалы. С. 101-104.

Чижикова 1968: Чижикова, Л. Об этнических процессах в восточных районах Украины СЭ, № 1, с. 45.

Хронологическое собрание законов Молдавской ССР. Указ президиума Верховного Совета и постановлений Правительства СССР. Т. 1, Кишинев 1960 г.

БЕЛЕЖКИ

¹Вж. Дебец 1966; Ганцкая, Дебец 1966; Першиц 1967; Смирнова 1967; Соловей 1968; Чижикова 1968; Терентьева 1969; Козленко, Моногарова 1971.

²Наулко 1965; Касперович 1980; Сусоколов 1987; Бромлей, Кашуба 1982.

³Губогло 1972: 29, Дробижева, Сусоколов 1981: 18, Грек, Червенков 1993: 225.

⁴Предимно с това се обяснява при дефинирането на гагаузите като етнос — б.а., Покшишевский 1946, Токарев 1958: 202, Губогло 1967: 69, Курогло 1980; Маруневич 1983.

⁵Грек, Червенков 1993: 243; ср. Пенчев 2001: 17.